
Ivica Žižić
LITURGIJSKO-PASTORALNO ZNAČENJE
"SLUŽBE BOŽJE"

Liturgical-pastoral significance of 'Divine Service'

UDK: 264.02 : 050 (497.5) "1960/2010"

25 : 050 (497.5) "1960/2010"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 11/2010

Sažetak

U ovom se radu pokušava pružiti presjek liturgijsko-pastoralnih i liturgijsko teoloških tema u pedestodgodišnjem izlaženju 'Službe Božje'. Časopis 'Služba Božja', naime, jedini je teološki časopis koji u svojem podnaslovu i u svojem tematskom određenju ima za cilj promišljanje liturgije i liturgijske obnove u pastoralnome kontekstu. Kroz transverzalni pregled autor pokušava iščitati temeljne odrednice i glavne teološko-liturgijske teme 'Službe Božje'. Prema mišljenju autora, riječ je o četiri susljedne faze u kojima se dade prepoznati kontinuitet i različitost, nagnuća i prekidi, u svakom slučaju živ dinamizam 'Službe Božje' kao mjesta teološkoga i pastoralnoga promišljanja liturgije kod nas. Prvu fazu autor smatra programskom jer je u njoj nastala 'Služba Božja' kao 'liturgijska revija'. U drugom razdoblju, obilježenim koncilskom i neposredno postkoncilskom obnovom 'Služba Božja' također biti mjesto zauzetoga promišljanja liturgije i liturgijske obnove kod nas. U svojem daljnjem razvoju 'Služba Božja' će više naginjati teološko-pastoralnih temama, te će se faktički preobraziti u teološki časopis. I na koncu, najnovije razdoblje 'Službe Božje' obilježeno je 'traganjem za liturgijskim temama' što ujedno otvara prostora promišljanju liturgijskoga identiteta ovoga časopisa u budućnosti.

Ključne riječi: Služba Božja, liturgija, pastoral, liturgijski pokret, teologija liturgije

UVOD

Pružiti presjek liturgijsko-pastoralnih ili liturgijsko-teoloških tema u *Službi Božjoj* – časopisu koji u svojem naslovu i podnaslovu ima izravno istaknutu liturgiju – čini se s jedne strane poprilično jasan zadatak, koji međutim nosi sa sobom niz poteškoća.¹ Dio tih poteškoća proizlazi u prvom redu iz činjenice da je ‘Služba Božja’ kroz pola stoljeća izlaženja publicirala veoma opsežan materijal o liturgiji i liturgijskoj obnovi. Brojni domaći i strani autori ostavili su dubok trag u liturgijskoj obnovi u Hrvatskoj upravo u ‘Službi Božjoj’. Taj materijal je uistinu veoma teško sustavno prikazati prema nekom obrascu koji bi nam mogao pružiti linearan prikaz razvoja tema. Stoga, radije bismo mogli govoriti o određenim težnjama, o stanovitim usmjerenjima ili o pojedinim interesima koji su se izmjenjivali kroz različita razdoblja pedesetogodišnjega postojanja liturgijsko-pastoralne revije ‘Služba Božja’.

Radi jednostavnijega pregleda i jasnijega uvida u te težnjama i tematska određenja, držimo da se razvoj i preobrazba ovoga časopisa odvijala barem kroz nekoliko susljednih faza: *prva* je ona programska u kojoj je ‘Služba Božja’ nastala i bila *liturgijska revija*; *druga* je razdoblje bilo obilježeno neposrednim koncilskim i postkoncilskim događajima i previranjima koji su ostavili traga kako u koncepciji tako i u daljnjem uređivanju i razvoju ‘Službe Božje’; *treće razdoblje* ‘Službe Božje u sedamdesetim i osamdesetim godinama donijelo je nova usmjerenja, ponajprije ono pastoralno koje će prevagnuti nad liturgijskim konceptom časopisa, a to će ujedno dovesti do preobrazbe Službe Božje u pastoralno-teološki časopis u kojoj će liturgijske teme biti tek djelomično prisutne; i naposljetku, najnovije razdoblje ‘Službe Božje’ obilježeno je obnovljenim traganjem za liturgijskim temama u čijem ćemo svjetlu u završnim redcima ovoga rada baciti pogled u budućnost Službe Božje kao pastoralno-liturgijske revije.

¹ Veliki dio rečenih poteškoća u pregledu, razvrstavanju građe, kao i uočavanju temeljnih konceptualnih modela Službe Božje znatno je olakšan jedinstvenom publikacijom o 50. godišnjici časopisa koju su priredili Anđelko Domazet i Frano Doljanin u br. 50.

1. PROGRAMSKI POČETCI: 'SLUŽBA BOŽJA' KAO LITURGIJSKA REVUJA

Znakovit početak prvoga broja liturgijsko-pastoralnoga lista *Služba Božja* obilježen je riječima pape Pija XII. (1956.) sudionicima pastoralno-liturgijskoga kongresa u Asizu, koje u svojoj uvodnoj riječi donosi nadbiskup zagrebački te predsjednik Interdijezezanskog liturgijskog odbora *Franjo Šeper*:

"Liturgijski se pokret pokazao kao znak djelovanja Božje Providnosti u današnjici; kao da Duh Sveti prolazi kroz svoju Crkvu da ljude više približi tajnama vjere i bogatstvu milosti koje proizlazi iz aktivnog sudjelovanja vjernika u liturgijskom životu".²

Tim je riječima sažet ne samo programski početak 'Službe Božje', nego njezin trajni identitet: *približiti ljude tajnama vjere i bogatstvu milosti koje proizlazi iz aktivnog sudjelovanja vjernika u liturgijskom životu* u stvarnosti sažima temeljno "liturgijsko gibanje" i "liturgijski identitet" časopisa počev od njegova prvoga broja. U tom smislu 'Služba Božja' se predstavlja kao liturgijski časopis koji za svoj cilj ima liturgijsku formaciju svećenika i vjernika, nastavljajući tako jednu od bitnih odrednica *liturgijskoga pokreta*.

S tim u vezi je i drugi element od odlučujuće važnosti za formiranje 'Službe Božje' u duhu liturgijske obnove. Vrijeme izlaženja ovoga časopisa više je nego znakovito: ono se dogodilo u osvit Drugoga vatikanskoga sabora 1960., tj. netom prije početka sabora i potom saborske konstitucije *Sacrosanctum Concilium*. Tako 'Služba Božja' zapravo izvire iz tradicije liturgijskoga pokreta, upisujući se u neposrednu liturgijsku obnovu, koju su tada nazivali i "liturgijski apostolat". Poradi toga ovaj časopis, među drugim teološkim i pastoralnim časopisima, ima svoju posebnost, koja do sada nije bila niti dovoljno prepoznata niti dovoljno vrjednovana. Možda je ovo prilika da se upozori da je 'Služba Božja' iznikla iz onog pred-koncilskog liturgijskog pokreta, te da je u svojoj biti bila časopis "liturgijskoga gibanja". Prvi brojevi ovoga časopisa, snažno naglašavajući *kontinuitet* s liturgijskim pokretom, zapravo iznova potvrđuju liturgijski identitet i formacijsku nakanu ovoga časopisa.

² F. Šeper, *Uvodna riječ*, u: *Služba Božja* (u daljnjem tekstu SB), god I., (1960.-1961.) br. 1, 1.

Treći element, istaknut već u prvome broju lista, je *pastoralna liturgika*.³ To disciplinarno određenje imalo je za cilj ukazati i na novi *teološki pokret*, koji se već razvio unutar nove teološke discipline – liturgike – a čiji je značaj nadilazio čisto teorijsku razinu i prodirao duboko u pastoralno tkivo Crkve. Pastoralno usmjerenje liturgike ovdje nipošto nije shvaćeno u perspektivi klasične epistemološke razdiobe teologije, prema kojoj bi ta disciplina za razliku od onih “temeljnih” bila jednostavno “primjenjena” teološka znanost. Naprotiv, riječ je o teološkom mišljenju liturgije u redu njezine pastoralne događajnosti, odnosno, riječ je o teologiji u redu prakse ili o teologiji koja izvire iz liturgijske prakse, preispituje njezine temelje i uvjete da bi se toj istoj praksi vratila. U tom smislu, ne čudi da se već u prvom broju Službe Božje naglašava izričiti odmak od rubricističkoga shvaćanja liturgije kakvo je bilo na snazi u to doba u velikoj većini teoloških škola, a podcrtava povijesno-teološko i duhovno-pastoralno usmjerenje. Vjerujem da bismo s pravom mogli ustvrditi da je to usmjerenje Služba Božja sačuvala sve do danas.

Četvrti bitni element prepoznatljivosti ‘Službe Božje’ od 1960. pa sve do danas je ustrajno praćenje liturgijske obnove na razini sveopće Crkve i njezina primjena na razini mjesne Crkve. Izvještaji s međunarodnih euharistijskih kongresa, praćenje aktualne teološke misli, te redovito izvještavanje o liturgiji u učenju papa, kao i redovno praćenje netom započete reforme liturgije sadržaji su ‘Službe Božje’ već 1960. Tome treba pridodati i povremeno praćenje uglavnom stranih izdanja s kraćim recenzijama.⁴

Kroz prve brojeve ‘Služba Božja’ se formirala i prezentirala kao *liturgijski časopis*. Štoviše, u svojoj početnoj koncepciji slijedila je ritam liturgijske godine, želeći osloniti i teološko-pastoralno promišljanje na onom ritmu kojim Crkva kroči kroz povijest. Iako će taj koncept već sljedeće godine biti zamjenjen, on predstavlja zanimljivost i očituje snažan liturgijski duh prvih urednika. Ukratko, ‘Služba Božja’ i u sadržajnome i u formalnome smislu nastaje kao časopis za liturgiju i liturgijsku obnovu. A to je vidljivo gotovo na svakoj stranici gdje se uz pitanje *kako* slaviti – što je redoviti predmet „praktičnih pitanja“ upućenih

³ *Pastoralna liturgika, SB, god I., (1960.-1961.) br. 1, 3.-5.*

⁴ *Usp. Liturgijsko-pastoralna literatura, SB, br. 2 (1961.-62.), str. 39-40.*

iz pastoralnoga života Crkve – odgovara ustrajno i na pitanje što se slavi. U stvarnosti, traganje za skladom načina i sadržaja liturgijskih slavlja na ponajbolji način govori o aktualnosti prvih koraka 'Službe Božje' kao i o jednoj novoj paradigmi shvaćanja liturgije u životu Crkve. Poradi toga 'Služba Božja' slijedi ritam liturgijske godine pružajući kraće teološke i pastoralne osvrtne na sadržaj liturgijskih vremena i na praktične i teološke vidove liturgijska slavlja.

2. U NOVOME RUHU: 'SLUŽBA BOŽJA' U KONCILSKOM I POSTKONCILSKOM RAZDOBLJU

S početkom rada II. vatikanskoga sabora, 'Služba Božja' redovito izvještava o događajima i o zacrtanoj obnovi u okviru cjeline prijedloga koji su se postupno razvijali i prihvaćali. Već 1962. u svojem drugom godištu i s "novim ruhom" časopis također započinje s novim stilom izlaganja i promišljanja liturgijsko-pastoralnih tema. Teme se u prvom redu proširuju: od "klasičnih" pastoralnih pitanja prema teološkom razumijevanju crkvene godine, umjetnosti, glazbe... Te iste godine suradnju započinje i benediktinac o. Martin Kirigin – jedan od vodećih predstavnika pred-koncilskog i post-koncilskoga liturgijskoga pokreta u Hrvatskoj – ali također i cijeli niz drugih autora prokoncilske i proliturgijske orijentacije. Godine 1962. 'Služba Božja' ima čitav niz suradnika čiji su prilozi dali odlučan zamah teološkom i pastoralnom promišljanju bogoslužja u tom razdoblju tako osjetljivom za liturgijsku obnovu.

Nekoliko zanimljivosti iz prvih brojeva 'Službe Božje' mogu nam dodatno osvijetliti razvoj liturgijsko-pastoralnih tema.

a) Prvi prijevod misnih molitava "po odobrenju Sv. Oficija od 8. travnja 1960." 'Služba Božja' donosi u prijevodu biskupa Alfreda Pichlera, tajnika biskupske konferencije.⁵ Iste godine izlaze i "praktične" upute o novom načinu slavljenja euharistije *prema puku*.⁶ A u uvodniku br. 5 Martin Kirigin snažno podcrtava prokoncilsku opciju, koja će u stvarnosti odrediti ovaj časopis u njegovom daljnjem programskom i tematskom obliku.⁷

b) U opširnom uvodniku 'Službe Božje' iz 1963. liturgičar

⁵ Usp. *Misne molitve*, SB, br. 3 (1962.), 139-142.

⁶ Usp. F. Muren, *Oltar prema puku*, SB, br. 4 (1962.), 203-204.

⁷ Usp. M. Kirigin, *Duh Sveti – Koncil – Mi*, SB, br. 5 (1962.), 209-211.

Dragutin Kniewald već je naznačio uvođenje “nove paradigme” u shvaćanju liturgijskih čina, sudjelovanja, liturgijske formacije svećenika i vjernika kao i pitanje “liturgijskoga jezika”. Ukratko, revija ‘Služba Božja’ s početkom rada Koncila započinje “disati” koncilskim duhom nadovezujući se na one ideje liturgijskoga pokreta koje su u stvarnosti dovele do liturgijske reforme. U tom smislu ključni pojam *aktivnoga sudjelovanja* pojavljuje se u gotovo svakom prilogu, budući da se na tom području odlučuje kakvu će koncepciju bogoslužja, a tako i ekleziologije zauzeti Crkva. Tako Kniewald u drugom svom prilogu posvećenom pitanju jezika zapravo provlači ključno pitanje liturgijskoga sudjelovanja vjernika.⁸

c) U broju 4-5 iz 1963. prilog fra Jure Radića gotovo programatski naznačuje novu koncepciju bogoslužja koje izvire iz *Vazmenoga otajstva*.⁹ Ovaj prilog na veoma zanimljiv način sažima prve odjeke Drugoga vatikanskoga sabora. Obnova zajednice, liturgijske molitve, molitve vjernika, liturgijske glazbe polazeći od *Vazmenoga Otajstva* prema viđenju autora nalaže jedno novo ekleziološko i duhovno ukorijenjenje bogoslužja.

Iz navedenoga, ali i iz uvida u drugi objavljeni materijal vidljivo je da je ‘Služba Božja’ u tom razdoblju zadržala svoje temeljno programsko usmjerenje: liturgijska formacija svećenika, pomoć u pastoralnom radu, jezgroviti izvještaj o događajima na Koncilu i u teološkoj misli u Crkvi. Časopis se međutim otvarao raznovrsnim temama postajući u pravom smislu “pastoralno aktualan”. Riječ je naravno o promicanju teološke i liturgijske kulture kod svećenika, koji su u vremenu saborske i postsaborske obnove zahtijevali konkretne odgovore i prave smjernice u “snalaženju” među mnogim novinama koje je saborska obnova sa sobom donijela. Ne čudi stoga što je ‘Služba Božja’ zadržala stil izravnoga odgovora na razne upite pastoralaca, kao i višekratno tumačenje nekih obreda koji su značajno obnovljeni ili pak nanovo uvedeni. Tako je primjerice relativno veliki prostor posvećen obnovi đakonata čije su uvođenje kod nas autori ovih priloga iščekivali, a do njega je zapravo došlo tek nedavno i to u samo u dijelu biskupija u

⁸ Usp. D. Kniewald, *Živi narodni jezik u liturgiji*, SB, br. 2 (1963.), 21-32.

⁹ Usp. J. Radić, *Evigilate Justi! – Probudite se pravednici!*, SB, br. 4-5 (1963.), 3-12.

Hrvatskoj.¹⁰ U prilogu *Misa XXI. stoljeća* fra Jure Radić donosi novu koncepciju liturgijskoga prostora a na temelju obnovljenog teološkoga razumijevanja liturgije.¹¹ Ovi i različiti drugi prilozi imali su za cilj otvarati se prema budućim koracima liturgijske obnove, te pokazati buduće perspektive saborske obnove. No, oni će i kroz sljedeće brojeve ostati čvrsto vezani uz interpretacije liturgijske konstitucije, uz pojedine članke uredbe. Osim toga, SB će redovito pratiti popratna tumačenja liturgijske obnove, kao što je primjerice *pismo kardinala Lercara o liturgijskoj obnovi* iz 1965.¹² Zanimljivo je primijetiti da SB nastoji ne samo pratiti saborsku obnovu, nego i pokazati kontinuitet s liturgijskim pokretom i njegovim predstavnicima. Tako je u br. 5-6 iz 1966. bilo riječi o Ivanu Merzu¹³ ili o *cecilijanskom pokretu*.¹⁴

Pokušaji da se uvedu *tematski brojevi*, kao što je primjerice br. 2 iz 1967. pod naslovom *Kako osvjetliti Crkvu* – pokazuje sve snažnije pastoralno usmjerenje 'Službe Božje', koja je u razdoblju neposredne postsaborske obnove bila pozvana odgovoriti na novu pastoralnu situaciju. I god. 1967. br. 3 posvećen je *Drugoj uputi za ispravno provođenje uredbe o svetom bogoslužju* te *Uputi o glazbi u svetom bogoslužju*. Tematske koncepcije ovih brojeva pružile su širok prostor autorima, koji su iscrpno i gotovo do u pojedinosti obrađivali zadane teme. Izdanje novoga rimskoga misala na hrvatskome jeziku 1968. u 'Službi Božjoj' je zabilježeno opširnim komentarima, te osvrtom na neka jezikoslovna pitanja.¹⁵ Novi prijevod zahtijevao je dakako dodatna objašnjenja bilo glede "verbalnoga" (tekstovi, molitve) bilo glede "neverbalnoga" (geste). Većina se pak komentara i rasprava zadržala na jezikoslovnim pitanjima novoga prijevoda liturgijskih tekstova.

Reakcije na osporavanja Koncila našla su odjeka i u 'Službi Božjoj'. U uvodniku *Mjesto lomljenja štapova* anonimni Berith (Smiljana Rendić) spočitava integralističku i tradicionalističku viziju liturgije, a time i potvrđuje pro-koncilsko određenje 'Službe

¹⁰ Usp. J. Radić *Zanemareni sakrament*, SB, br. 1 (1964.), 15.-22.

¹¹ Usp. J. Radić, *Misa XXI. stoljeća*, SB, br. 2 (1964.), 21.-28.

¹² Usp. *Pismo kardinala Lercara o liturgijskoj obnovi*, SB, 5-6 (1965.), 1.-8.

¹³ Usp. Č. Čekada, *Na primjerima velikih*, SB 5-6 (1966.), 321.-329; M. Kirigin, *Dr Ivan Merz i II. vatikanski sabor*, SB, 5-6 (1966)329-334; J. Radić, *Apostol liturgijske obnove dr Ivan Merz*, SB, 5-6 (1966.), 334.-352.

¹⁴ Usp. A. Milanović, *Don Lorenzo Perosi*, br. 1 (1967.), 16.-27.

¹⁵ Vidi cijeli br 1 (1968.).

Božje'. Od časopisa posvećenom liturgijskoj obnovi, SB postaje časopis-tumač Koncila i postkoncilske obnove i to ne samo njezinih rezultata nego i njezinih sve vidljivijih problema.¹⁶

Znakovito je spomenuti da je svaki novi broj pratio izdanje novih liturgijskih knjiga i obnovljenih redova, kao što je primjerice slučaj s reformom časoslova 1969.¹⁷ Takvo konstanto prokoncilsko određenje lista uvjetovalo je i podijeljena mišljenja. Fra Jure Radić u uvodniku *Naprijed ili nazad* br. 1 1970. piše:

“Ovim brojem naš list ulazi u deseto godišće. U ovom relativno kratkom razdoblju prebrodili smo dosta poteškoća. Mnogo puta se činilo da je došao kraj. Prvih godina bili smo napadani radi vrlo naprednog smjera lista, a zadnjih godina smo nekoliko puta čuli da je *Služba Božja* naš najnatražniji list (...) Dobro je da naša katolička javnost zna kakvo je stanovište Uredništva u današnjem religioznom previranju. Izjavljujemo da nam nije važno smatraju li nas da smo više ili manje napredni ili natražni, nego da li smo više ili manje kršćani, da li smo više ili manje uz evanđelje (...) kakvo nam se odražava u dokumentima svetog Sabora.”¹⁸

Iako nije u potpunosti jasno o kakvoj je diskusiji bilo riječi, očevidno da je se pitanje ‘Službe Božje’ odlučivalo na pitanju liturgijskih tema, odnosno, vrlo iscrpnoga i cjelovitoga praćenja saborske i postsaborske obnove. Tematski koncept časopisa, vjerno praćenje daljnjih reformi i njihovo komentiranje i u sljedećim brojevima je ostalo biti glavna karakteristika *Službe Božje*. Uz 10-godišnjicu izlaženja *Službe Božje*, fra Jure Radić ovako razmišlja:

“Prelistao sam šezdesetak dosadašnjih brojeva *Službe Božje*. Cijela šuma ideja, prijedloga, poticaja, pozitivnih i negativnih konstatacija: spontani izražaj misli i osjećanja vjernih Hrvata i Slovenaca u PRETKONCILSKOM, KONCILSKOM i POSTKONCILSKOM razdoblju života Crkve. (...) Realna je tvrdnja (...) daje *Služba Božja* do završetka Koncila bila naš najprogressivniji list (...) a da je poslije Koncila najkonzervativniji.”¹⁹

¹⁶ Usp. Ž. Brzić, *U obranu doživljene liturgijske molitve*, SB 4 (1968.), 271.-278.

¹⁷ Usp. M. Kirigin, *Opis obnovljenog rimskog časoslova*, SB 2 (1969.), 82.-90.

¹⁸ J. Radić, *Naprijed ili nazad*, SB, 1 (1970.), 1.-2.

¹⁹ J. Radić, “*Služba Božja*” i koncil, SB, 6 (1970.), 299.-300.

Time je fra Jure dobro izrazio duh prvoga desetljeća *Službe Božje*: časopis koji je izrastao iz obilja ideja liturgijskoga pokreta postao je ponajprije tumač koncilske obnove kod nas, a onda i "konzervativni" čuvar njezine novine. Unatoč tomu *Služba Božja* sve je više počela obilovati "prigodnim tekstovima" liturgijske ili neke druge tematike.

Već od godišta 1971. dolazi do raslojavanja one temeljne zamisli časopisa, te isti obiluje mnoštvom tematika najrazličitijih vrsta koja se po svojoj širini ne mogu svesti pod zajednički nazivnik. Iako časopis naizgled slijedi onaj isti uhodani oblik, on je u tom razdoblju sadržajno drugačiji. U tom smislu, vjerujem da početkom 70-tih treba smjestiti polaganu ali sigurnu preobrazbu *Službe Božje*: od časopisa posvećenog liturgiji i koncilskoj liturgijskoj obnovi do teološko-pastoralnoga časopisa koji se također bavi i određenim liturgijskim tematikama.

3. NOVA USMJERENJA: DRUGO RAZDOBLJE LITURGIJSKO-PASTORALNE REVIJE *SLUŽBA BOŽJA*

Smjenom dotadašnjega urednika fra Jure Radića, 1974. dolazi i do stvaranja nove uredničke koncepcije 'Službe Božje'. Časopis će zadržati prostor posvećen razmatranju teološko-liturgijskih tema, kojega će uglavnom uređivati o. Martin Kirigin, ali će istom doći do značajnoga opadanja liturgijskih tematika te do naglašavanja pastoralno-teoloških, povijesnih ili nekih drugih prigodnih tema i crtica. Ipak valja spomenuti neka značajnija imena i pokušaje. Sustavniji pokušaji teološkoga promišljanja liturgije osim Kirigina, pružio je i dr. Vojko Devetak počev od godine 1974. čije su zanimljive sinteze zasigurno plod iščitavanja tadašnje strane aktualne teološko-liturgijske literature.²⁰ Čini se da su Devetakova razmišljanja čak bila i teološki mnogo suptilnija od onih Kiriginovih čime je zapravo "klasična" teološko-liturgijska misao zadobivala neke nove obrise. Povremeni prijevodi radova uglednih teologa liturgije, kao što je članak Cipriana Vagagginija o reformiranoj liturgiji, također su doprinosili liturgijskom sadržaju *Službe Božje*, iako je to zapravo već tada bio pastoralno-teološki časopis.²¹

²⁰ Usp. V. Devetak, *Povijest spasenja i liturgija*, SB, br. 3-4 (1974.), 158.-165.

²¹ Usp. C. Vagaggini, *Neke teološko-liturgijske polazne točke u reformiranoj liturgiji*, SB, br. 1 (1975.), 13.-19.

Osim toga, valja napomenuti početak suradnje fra Bernardina Škunce, čiji su prvi prilozi bili posvećeni liturgijskom prostoru.²² Nije naodmet napomenuti iznenađujuću otvorenost dokazano "konzervativnih" teologa kao što je Vladimir Merćep koji u svojoj "Bilanci koncilske liturgijske reforme" izražava veoma uravnotežene prosudbe, kakve je u kasnijoj fazi njegova pisanja zasigurno teško pronaći.²³ Na koncu valja spomenuti i priloge fra Zvezdana Linića, koji će se, za razliku od svih navedenih, baviti nekim novim temama u situaciji liturgijskoga pastoralara kao što je primjerice *liturgija malih grupa*.²⁴

Godine 1975. 'Služba Božja' se pokušava vratiti na tematsku koncepciju, pa u broju 4. obrađuje *Sakrament pomirenja* i donosi predavanja održana na Provincijskom teološko-pastoralnom-tečaju. Takvi pokušaji sustavnije obrade tema nedvojbeno su pratili pastoralni hod mjesne Crkve, odnosno, trajnu formaciju svećenika, te oni u ovom razdoblju predstavljaju izuzetno vrijedno svjedočanstvo pastoralno-teološke zauzetosti u promišljanju sakramentalnoga života Crkve.

Liturgijsku je rubriku *Sveta vremena* svojim tekstovima kroz tri godine stalno obogaćivao Vojko Devetak. No, čini se da je osnovna tema i nakana *Službe Božje* u tom razdoblju bila trajna formacija svećenika. Tako broj 3. iz 1977. donosi radove s tečaja koje je organizirala Teologija u Splitu na temu sakramenata kršćanske inicijacije, a broj 4. iste godine radove s Pastoralnoga tečaja u Splitu posvećene euharistiji. Ovim se *Služba Božja* jasno stavila u službu permanentnom obrazovanju svećenika franjevačke provincije i dalmatinskih biskupija, posebno splitske nadbiskupije. Formacija svećenika postala je ideja vodilja *Službe Božje*, pa su se i same liturgijske teme sve više prilagođavale tom uredničkom konceptu. Time je *Služba Božja* zasigurno dobila na "aktualnosti", ali je s druge strane gotovo nepovratno napustila svoje prvotno određenje – biti časopisom o liturgiji i liturgijskoj obnovi.

Ponekad začuđuje činjenica da neki brojevi *Službe Božje* nisu imali gotovo niti jedan tekst posvećen nekoj liturgijskoj tematici. "Složeniji" teološki tekstovi uglavnom su bili povijesne

²² Usp. B. Škunca, *Značenje i raspored pojedinih mjesta u crkvi*, SB, br. 2 (1975.), 113.-125.

²³ Usp. V. Merćep, *Bilanca koncilske liturgijske reforme*, SB, br. 3 (1975.), 174.-183.

²⁴ Usp. Z. Linić, *Liturgija malih grupa*, SB, br. 3 (1975.), 184.-197.

i biblijske tematike, a tematska koncepcija časopisa samo je povremeno uspijevala, unatoč trajnoj nakani da se ustali kao časopis s tematskim brojevima. Od 3. broja 1978. započinje stalna rubrika *Liturgija – sveti susret* koja je ponovno povjerena Vojku Devetaku. Započeti niz članaka zapravo tvori *corpus* značajnijih Devetakovih tekstova, koji su bez sumnje u ono doba bili pravo osvježenje.²⁵ Drugi radovi posvećeni liturgijskim temama uglavnom su prigodne naravi, a bili su vezani uz neku od obljetnica ili uz neki drugi značajni datum u liturgijskoj obnovi u Crkvi. U drugoj polovici 80-tih godina značajni su članci Petra Bašića o euharistijskom slavlju što su objavljivani u nastavcima od 1985. do 1988.²⁶

Početak osamdesetih i 'Služba Božja', kao uostalom i drugi teološki časopisi kao i domaća teologija općenito, otvara se drugim temama i interesima. U tom smislu, razumljiv je naglašen interes za umjetnost i arhitekturu bilo s teološkoga bilo s povijesnoga gledišta.²⁷ Upravo preko te teme, kojoj su se različiti autori vraćali kroz niz godina, a koja je prerasla u rubriku *Liturgija i umjetnost* kao i preko redovite rubrike *Liturgija sveti susret* 'Služba Božja' je sačuvala dodir sa specifično liturgijskim temama. S druge pak strane, i tema glazbe pretežno u praktičnoj varijanti na svojstven način obogaćuje brojeve s kraja osamdesetih. "Posljednju" veliku sintezu teološko-liturgijske misli kod nas donos broj 4. od 1990. godine koji donosi radove sa liturgijskog kongresa Hrvatskog instituta za liturgijski pastoral pod naslovom *Obred i Duh*. O sadržaju ovih radova kao i o vrjednovanju liturgijske obnove, kao i prihvaćanju aktualne teološke misli nije moguće detaljno razložiti na ovome mjestu. No, ipak vrijedi napomenuti da ovi prilozi svojom kakvoćom i ozbiljnošću daleko odudaraju od prigodnih tekstova i crtica iz prethodnih godišta.

²⁵ Usp. V. Devetak, *Opći pogled na liturgiju kao susret s Bogom*, SB, br. 3 (1978.), 228.-235.

²⁶ Usp. P. Bašić, *Euharistijsko slavlje*, SB, br. 4(1985.), 91.-107; SB, br. 1(1986.), 32-43; SB, br. 4(1986.), 314.-326; SB, br. 3 (1987.), 238.-249; SB, br.1 (1988.), 71.-88; SB, br.2 (1988.), 162.-170.

²⁷ Usp. A. Badurina, *Razvoj sakralnog prostora (IV.)*, SB, br. 1 (1983.), 21.-32; Usp. V. Devetak, *Liturgijski susreti i umjetnost*, SB, br. 1 (1983.), 33.-47.

4. 'SLUŽBA BOŽJA' U DEVEDESETIMA – OD TEOLOGIJE PREMA 'PRAKTIČNIM PITANJIMA'

Devedesete su zbog specifične političke i društvene klime unijele neke novosti u koncept 'Službe Božje'. Listajući brojeve prvih godišta posljednjega desetljeća dade se već na prvi mah primijetiti da se liturgijske teme postupno pomiču te smještaju u okvir *praktičnih pitanja*. Kao i sredinom osamdesetih, tako i početkom devedesetih nailazimo na brojeve koje nemaju niti jedan prilog iz područja liturgije ili u kojima je liturgija tek ovlaš spomenuta upravo u sklopu praktičnih pitanja. Odgovarajući na potrebe svojih čitatelja uredništvo se *Službe Božje* očividno vodilo svojevrsnim praktikizmom, kakvoga je uostalom sve više tražio i pastoral. Izostanak sustavnih teoloških priloga valja potražiti i u činjenici da su negdašnji suradnici *Službe Božje* prestali pisati, a praktično sav posao je pao na tadašnjega urednika fra Marka Babića. Svejedno, u devedesetima nalazimo na posljednje tekstove velikog hrvatskoga liturgičara Martina Kirigina, koje su poput "oporuke" domaćoj liturgijskoj obnovi koju bi valjalo s vremena na vrijeme obnoviti.²⁸

Devedesete su očividno ostavile traga u zamisli liturgijsko-pastoralne revije 'Službe Božje' kao i stanovitoj "nedostatnosti" liturgijskih tema. *Služba Božja* je pokušavala odgovoriti na pastoralne inicijative i izazove kušajući ponuditi "svakome ponešto". Time je s jedne strane pokušavala biti i ostati "aktualna", a s druge strane je dodatno gubila zlatnu nit s nekim svojim temeljnim postulatima, te se po obliku i sadržaju sve više približavala drugim teološkim časopisima u Hrvatskoj. A oni su baš kao i danas sve više nalikovali jedan na drugoga. Koliko god se činilo da su povijesne i biblijske pa i patrističke teme bile svojevrsno obogaćenje za ovaj časopis, one su u koncepcijskom smislu predstavljale opterećenje. Posebno valja upozoriti na neke lokalne povijesne osvrte, koje ni u znanstvenom niti u pastoralnome smislu nisu bili odveć visoke kakvoće. 'Služba Božja' je tako kraj devedesetih dočekala bez gotovo jednog jedinog ozbiljnijeg teološko-liturgijskoga članka. Razlozi su bez sumnje mnogovrsni: od stalnoga nedostatka stručnjaka na ovom području preko sve složenije pastoralne i crkvene svijesti pa do nedostatka interesa za liturgijske teme, te na koncu zahtjevi

²⁸ Usp. M. Kirigin, *Za dublju liturgijsku obnovu*, br. 4 (1993.), 359.-364.

pastorala koji stalno iščekuje efikasne odgovore, a zamara se pred bilo kojim oblikom reflektivnosti. Krajem devedesetih rubrika *Liturgija sveti susret* donosi praktične uzorke bogoslužja (u raznim prigodama) ili pak kraće teološke crtice vezane uz određena praktična pitanja.

Početak novoga tisućljeća ta se koncepcija časopisa nije bitno promijenila. Ipak valja izdvojiti neke brojeve – kao što je primjerice broj 3. od 2001. – a koji donosi radove sa skupa *U traženju autentičnog govora crkvenoga graditeljstva. Teološki, arhitektonski i likovni govor o crkvi-građevini*, koji je organizirao Hrvatski institut za liturgijski pastoral iz Zadra. Ovaj tematski broj izdvaja se bilo svojoj kakvoći bilo svojoj tematskoj posebnosti, te predstavlja zasigurno jedan od najsajajnijih brojeva posvećenih liturgiji u 'Službi Božjoj'.

Kao što je poznato, fra Marko Babić je od 1982. do 2002. bio urednik *Službe Božje*. U svojem "oproštajnom uvodniku" (br. 4. 2002.) fra Marko piše:

"Novom uredniku želim mnogo sreće u ovom zahtjevnom poslu. Uspjeh neće izostati ako mu se pristupi s ljubavlju i požrtvovnošću. Sve će ostalo nadoći. Nadahnuća treba crpiti iz liturgije koja je "vrhunac prema kojemu teži sva djelatnost Crkve (SC 9) i naše narodne predaje (...)"²⁹

Upravo ta posljednja veoma znakovita rečenica odredit će posljednjih osam godina *Službe Božje*, tj. *traganje za liturgijskim temama*.

5. SLUŽBA BOŽJA U TRAGANJU ZA LITURGIJSKIM TEMAMA

S novim urednikom – fra Anđelkom Domazetom – Služba Božja nije prebrodila stare probleme: tematsku neodređenost, sve veću sličnost drugim teološkim časopisima, te 'traganje' za pastoralno-teološkim a potom i za liturgijskim temama. U čitavom ovom razdoblju sve do danas teško je naći jednu nit poveznicu kojom bi se mogli povezati različiti, uglavnom prigodni napisi iz liturgijske pastoralne prakse, nažalost, veoma teško iz područja sustavne teologije liturgije. Ipak novi urednički zahvat na izgledu i konceptu časopisa sve više se otvarao prema *traganju za liturgijskim temama* želeći vratiti Službi Božjoj njezinu

²⁹ M. Babić, *Predgovor dosadašnjega urednika*, SB, br. 4 (2002.), 241.-242.

izvornu ideju. 'Traganje' za liturgijskim temama nije uvijek bilo i 'nalaženje' istih. Ipak Služba Božja je u svojoj rubrici *Liturgija – sveti susret* otvarala prostor svima onima koji se bave liturgijom i liturgijskim temama, pokušavajući odgovoriti na onu temeljnu zadanost ovoga projekta – biti sredstvom pastoralno-teološke izgradnje.

Ovo razdoblje svakako obilježava *traganje za liturgijskim temama*. Uredništvo naime prepoznaje potrebu oživljavanja rubrike *Liturgija – sveti susret* kao bitnoga dijela samoga identiteta časopisa. Tako su nastale i neke nove inicijative. Od 2006. započelo se s prijevodom različitih članaka a onda i dviju knjiga liturgijsko-teološkoga karaktera čiji su dijelovi bili redovno objavljeni sve do danas.³⁰ Ta ideja je nastala dijelom zbog manjka priloga domaćih autora, a dijelom i zbog potrebe da se naša teološka literatura obogati ponekim prilogom iz aktualne strane teološke misli. Cilj je dakle bio ponuditi pojedine teološke priloge koji će odgovarati današnjem kontekstu, a da se pritom ne pretvore u prakticizam i ne napuste izvornu teološku refleksivnost. Tako od 2008. Služba Božja počinje objavljivati u dijelovima prijevod knjige Ghilsain Lafontea *Euharistija – Hrana i riječ*.³¹ A od 2009. započinje se s prijevodom djela Paula De Clercka *Mudrost liturgije*.³² Poglavlja ovih knjiga željeli su biti kvalitetna ponuda u pastoralnoj i duhovnoj formaciji svećenika i laika.

Rezimirajući prethodno rečeno mogli bismo ustvrditi da je i u posljednjem desetljeću svojega izlaženja Služba Božja bila u kušnji da sve više sliči drugim teološkim časopisima. I možda je upravo najnovije traganje za vlastitim stilom ono što ovome časopisu može dati priliku ne samo da bude 'poseban' među svim drugim teološkim i pastoralnim publikacijama u Hrvatskoj, nego i da nastavi na onim programskim stopama koje su ga odredile kao prokoncilski, obnoviteljski i pastoralno-teološki časopis koji će svoju jedinstvenost izgrađivati uvijek aktualnim i pozornim razmatranjem različitih tema, a posebno liturgije i liturgijske obnove.

³⁰ Prvi takav članak bio je A. Grillo, *Homilija i teologija propovijedanja. Neka zapažanja s nekoliko praktičnih savjeta*, SB, 4 (2006.), 416.-426.

³¹ G. Lafont, *Euharistija. Hrana i riječ* (1. Dio), SB, 1 (2008.), 62.-88.

³² P. De Clerck, *Inteligencija liturgije* (1. Dio), SB 3 (2009.), 291.-301.

UMJESTO ZAKLJUČKA: POGLED PREMA BUDUĆNOSTI

Naposljetku, ovaj presjek događaja, tema i modela 'Službe Božje' u svojem pedesetogodišnjem hodu iziskuje pogled prema budućnosti. Znakovito je da se pritom opet trebamo okrenuti prošlosti ili barem nekim elementima kojima se od samih početaka gradio ovaj projekt.

Na prvom mjestu, valja istaknuti da je 'Služba Božja' pratila inicijative koje su se rađale i ostvarivale u hodu mjesne Crkve. Ona je bila i trebat će ostati bitno *eklezijalni* časopis. Ovdje mislimo posebno na 'služenje' Službe Božje u permanentnom obrazovanju redovničkog i dijecezanskoga klera. Redovitim objavljivanjem radova s takvih skupova, Služba Božja je dokumentirala hod Crkve, ali i taj isti hod pomno izgrađivala. Ipak, posljednjih desetak godina, vidljiv je sve dublji odmak između permanentnoga obrazovanja i teološke publicistike. To je zacijelo samo jedan od znakova kriznoga razdoblja koje se osjeća i na "univerzalnoj" i na "lokalnoj" razini. Od Službe Božje se zasigurno očekuje povezivanje teologije i pastoralna, povezivanje teološkoga mišljenja i pastoralnoga djelovanja. Zacijelo jedan od razloga "kriznih razdoblja" i u djelovanju Službe Božje bio je kobni, ali sve širi pokušaj da se pastoral 'oslobodi' od teologije. No, to je s jedne strane dovelo teologiju, teološko istraživanje i teološke časopise u situaciju da ne znaju kome pišu i što pisati, a s druge strane to je dovelo pastoral u nepromišljeno, nekritično i često u krivo djelovanje. Služba Božja svoje će mjesto pronaći u životu Crkve ako postane i ostane dio stalne formacije svećenika i vjernika. A to znači da bi bilo itekako dobro da bude inicijator određenih projekata na ovom našem području, te da trajno "provocira" kvalitetni iskorak u liturgijskom i svakom drugom obliku pastoralna.

Zasigurno i glede uredničkoga koncepta *Službe Božje* očekuju se novi koraci i novi pomaci. Služba Božja često puta je bila sklona pretvoriti se u "jedan u nizu" teoloških časopisa kakve vidimo u hrvatskoj teološkoj i pastoralnoj javnosti. No, bolja selekcija radova, kvalitetnija organiziranost i suradništvo na svim razinama mogu dati ovome časopisu jednu modernu koncepciju koja će svojim naslovima i sadržajima stvarno privući ne samo svećenike nego i laike, te odgovoriti na svoje temeljno poslanje: biti liturgijsko-pastoralna revija. A to znači da *Služba Božja* treba integrirati liturgijske teme možda upravo na način

na koji su to činile neke prijašnje generacije: iščitavajući liturgiju u kontekstu kulture, antropologije, umjetnosti, arhitekture... Vjerujem da na toj specifičnosti koju su zacrtali stari valja nastaviti sa rubrikom *Sveti susret. Služba Božja* je uostalom jedini teološki časopis koji u svojem naslovu ima kvalifikaciju *liturgijska revija* – pa je s pravom očekivati da će reflektirati teme domaćih i stranih autora, te kontinuirano kroz recenzije i druge prigodne tekstove pratiti publikacije s tog područja.

Budućnost teoloških časopisa pa i *Službe Božje* u velikoj će mjeri ovisiti o pluralizmu vizija koju bude pripuštala. I *Služba Božja* iščekuje postati poprištem raznolikih vizija, možda čak i diskusija, u svakom slučaju živoga traganja. U konkretnome slučaju povratak na tematsku koncepciju barem pojedinih brojeva može dati ovom časopisu jedan novi zamah, novu prepoznatljivost i novu šansu da primjerice o jednoj temi pokuša progovoriti kroz različita gledišta, da stvori dovoljno prostora raznim autorima i tako dade značajan poticaj teološkom promišljanju i diskusiji. Pogledamo li časopise kod naših susjeda (kao što je primjerice *Credere oggi* ili *Servitium*) vidjet ćemo da svoj neslućeni uspjeh posljednjih godina zahvaljuje upravo modernom tematskom konceptu. Vještim povezivanjem znanstvenosti i pristupačnosti, ostajući na visini kritičnosti i suvremenosti, ovi časopisi su stvorili prostor novoga duhovnoga promišljanja suvremenih tema i problema. Ne bi li upravo to trebalo očekivati od 'Službe Božje' u našim okvirima? Pastoralna usmjerenost *Službe Božje* nalaže i urednicima i autorima da progovore teološki, znanstveno i crkveno posred života.

Naposljetku, ako bismo željeli u jednoj rečenici sročiti želje za budućnost o pedesetoj godišnjici izlaženja *Službe Božje*, istaknuli bismo barem tri kvalitete koje bi trebale odlikovati ovaj časopis: prva je *pronkocilsko određenje* iz kojega je nastala 'Služba Božja' i kojega valja nanovo probuditi upravo radi sve snažnijih protukoncilskih težnji vidljivih i kod nas; druga je *pluralizam mišljenja, tema i koncepata, kritičke svijesti o važnim pitanjima naše suvremenosti i naše crkvenosti* usprkos isključivosti, pristranosti, nekritičnosti i stalnoj tendenciji da se o problemima ne raspravlja u javnosti; i na koncu *suvremenost* koja će pomoći autorima da s mnogo odvažnosti pristupe ovom projektu kao važnom segmentu djelovanja Crkve.

LITURGICAL-PASTORAL SIGNIFICANCE OF *DIVINE SERVICE*

Summary

This work is trying to give a cross-section view of liturgical-pastoral and liturgical theological themes in the fifty years of publishing the *Divine Service*. The periodical *Divine Service* is the only theological periodical with the aim, as shown in its subtitle and thematic determination, to analyze liturgy and liturgical renewal in pastoral context. Through the sectional view the author is trying to find the basic guidelines and main theological-liturgical themes of *Divine Service*. In the author's opinion there are four successive phases in which one can recognize the continuity and diversity, tendencies and interruptions, a vivid dynamism of *Divine Service* as a place of theological and pastoral analysis of liturgy with us. The author finds the first phase to be programmatic as *Divine Service* emerged in it as a "liturgical review". The second part was characterized by the Council and Post Council renewal and *Divine Service* was engaged by liturgy analysis and liturgy renewal. In its subsequent development *Divine Service* will pass to theological-pastoral themes and actually it transformed into a theological periodical. In the end, the recent period of *Divine Service* has been characterized by the "searching for liturgical themes" which at the same time opens up the space for the analysis of liturgical identity of this periodical in the future.

Key words: *Divine Service*, *liturgy*, *pastoral*, *liturgical movement*, *theology of liturgy*.